

Ljiljana Maletin Vojvodić

ŽENSKI DISKURS NA 58. BIJENALU U VENECIJI

(La Biennale di Venezia, 11. 5 – 24. 11. 2019)

U raspravi oko feminizma, koja je sada gotovo završena, utrošeno je mnogo mastila i ne pominjimo je više. A ipak se o njoj još govori. I ne izgleda da su velike gluposti, iznošene tokom ovog veka, mnogo rasvetlile problem.

Simon de Bovoar, *Drugi pol*

U kojoj su meri žene i muškarci ravnopravni i da li nam je feminizam i dalje potreban? Da li je pitanje rodnog diskursa politička tema i na koji se način feministička politika promovira kroz umetnost? Da li statistike rodne zastupljenosti propituju podelu moći među polovima? I da li izbalansirani rodni identiteti zaista govore o položaju žena umetnica u multikulturnom, (post)feminističkom dobu u kojem bi, umesto govora o jednakosti, trebalo svedočiti o individualnim razlikama, kvir identitetima i pripadnicama različitog kulturološkog porekla? – neka su od pitanja koja se nameću tokom 58. Bijenala u Veneciji.

Na prvi pogled nije jasno da li se moto ovogodišnjeg Bijenala, takozvana drevna kineska izreka *Dabogda nam zanimljivo bilo* (*May you live in interesting times*) iščitava kao kletva ili blagoslov. Apostrofirana ironično intonirana apokrifna fraza, zapravo, sažima prokletstvo nemira: ličnog, kulturološkog, društvenog, ekološkog, kosmičkog – traumatično iskustvo distopijskog, *postistinitog* doba *karaoke kulture*, kako ga je u istoimenom eseju nazvala Dubravka Ugrešić, gde „ljude više zanima bijeg od sebe samih nego spoznavanje svoga autentičnog ja”. Vreme u kojem je široko rasprostranjen populizam, senzacionalističke informacije, namerne greške i manipulativno prisvajanje moći svakodnevnica, što pored 90 nacionalnih selekcija, po pozivu umetničkog direktora 58. Bijenala, Ralfa Rugofa, propituje 79 internacionalnih umetnika, od kojih su 42 žene.

Otvorenost u odnosu na koncept ženske, kvir i (post)feminističke umetnosti, te pokušaj prevazilaženja pozicije u kojoj se žena umetnica definiše kao *inferiorni Drugi*, može se iščitati iz činjenice da na 58. Bijenalu u Veneciji izlaže veći broj žena no muškaraca (53%), što do sada nije bio slučaj, iako je, recimo, kustoskinja prethodnog Bijenala bila žena. Verovatno jedan od razloga leži u tome što politički i moralni problemi sve više utiču na umetnost uopšte, a jedan od pokazatelja je svakako i globalni efekat fenomena # *Me Too* za koji će budućnost pokazati koliko je doprineo osnaživanju žena ili je u pitanju samo još jedan „hešteg trend”.

Na sreću, primeri ženske umetničke prakse, na 58. Bijenalu, ne svedoče samo o pukom numeričkom podatku u vezi sa umetničkim (rodnim) diskursom, već izazivaju pozitivne

SVETLA KOMORA

reakcije posetilaca i stručne javnosti. Prema obrazloženju žirija, kome je predsedavala Stefani Rozental, zbog „eksperimentalnog duha i neočekivanog pristupa nacionalnom predstavljanju“, Zlatni lav u kategoriji nacionalnih selekcija pripao je Paviljonu Litvanije za „performans-operu“ *Sunce i more (Marina)*. Haris Epaminonda, poreklom sa Kipra, nagrađena je Srebrnim lavom za mladog, obećavajućeg umetnika, a specijalno priznanje, koje je posvetila postradalim sunarodnicima/žrtvama nasilja, dobila je Tereza Margoles iz Meksika. Posebnim priznanjem je nagrađena i nigerijska umetnica Otobong Nkanga, za rad koji propituje „emocionalnu kontaminaciju današnje civilizacije“.

Umetnice koje izlažu na ovogodišnjem Bijenalu, veoma često su obeležene iskustvom multilingvizma, migracija i nomadizma, kao i interdisciplinarnom umetničkom praksom – među njima su i one čije primarna sfera delovanja nije vizuelna umetnost već muzika, teatar ili literatura. Putem različitih kreativnih strategija, situacija, materijala i medija, od fotografije, instalacija, slika, crteža, video-radova do performansa, koji nam u duhu „otvorenog dela“ Umberta Eka omogućavaju varijabilnost čitanja i nove načine kontekstualizacije, one tematizuju iskustva žena u postkolonijalnom društvu, dekonstrukciju androcentričnih narativa, motive identiteta, roda, *Drugosti*, feminizma, stereotipa, izolacije, migracija, snova, svakodnevice, globalnih ekoloških fenomena, katastrofa i smrti služeći se postupcima imaginacije, kolaža, fragmentacije, citatne polemike, alegorije, (de)mitologizacije, dekonstrukcije, kamuflaže, aproprijacije, govora umetnika u prvom licu i sl.

Apostrofirajući rodnu dimenziju radova predstavljenih na ovogodišnjem Bijenalu, percipirajući rod kao društveni konstrukt sa određenim društvenim i ekonomskim kontekstom, „ženski diskurs“ predstavljaju radovi umetnica koji impliciraju feministička i rodna čitanja, glasovi koji se suprotstavljaju poziciji decentriranog, slabog subjekta i zastupaju (post)feministička uverenja i vrednosti destabilišući rodne matrice i falogocentrične stereotipe, ali i radovi koji su, kako je to u vezi sa istraživanjem ženskog stvaralaštva ranije primetila Dubravka Đurić, „strukturalno (tematski i formalno) nastali u okvirima koji se mogu čitati kao specifično ženski“. Reč je o umetničkim konceptima kreiranim u višekulturnoj, postkolonijalnoj atmosferi, koja je, po tvđenju norveške sociološkinje Katrine Holst, nastala nakon „(post)obračuna sa onim što nazivamo moderna bajka – o tome kako će razum i prosvetćenost doneti slobodu i napredak“, gde se fokus sa jednakosti pomera ka razlikama, učesnicima različitog kulturnog porekla, različitim individualnim poetikama.

U selekciji glavnog kustosa (u Đardinima, ali i u prostoru Arsenala), najviše je umetnika iz NJujorka, Los Anđelesa i Berlina, koje zastupaju komercijalne galerije koje se pojavljuju na najprestižnijim umetničkim sajmovima, poput onog u Bazelu. Nema umetnica sa prostora bivše Jugoslavije, iz Istočne Evrope izlažu Maria Loboda (1979) iz Poljske, koja živi i radi u Berlinu i Žana Kadirova (1981) iz Ukrajine. Jedno od najzvučnijih imena je Rozemari Trokel, predstavica Nemačke na Bijenalu 1999. godine, koja je još tokom 80-ih godina XX veka, „suprotstavljala ženske uloge i teme predstavi o muškarcu kao umetniku-geniju“. NJene radove je novosadska publika imala priliku da vidi tokom prošlogodišnjeg predstavljanja u Muzeju savremene umetnosti Vojvodine (MSUV). Iz Nemačke su i umetnice Hito Štejerl i Aleksandra Birken koja, baveći se fenomenima roda i dominacije, koristi silikon, oružje, ali i organske materijale, poput vune, kože ili sušenog voća.

Nagrađena Tereza Margoles iz Meksika, kroz feminističku prizmu posmatra brutalnost, državnu nebrigu, socijalno-ekonomske posledice trgovine drogom, žene žrtve nasilja. Za razliku od nje, japanska umetnica Katajama (Marie Katayama), na svojim fotografijama, autoportretima, prikazuje vlastito telo sa delimično amputiranim nogom i deformisanom levom šakom, budući da su joj, nakon retkog oboljenja, sa devet godina amputirali obe noge. Ona sebe predstavlja sa predmetima koje je sama kreirala ili sakupila, poput čipke, perli, Svarovski kristala.

„Iako moj rad posetioci mogu doživeti kao kontroverzan, to mi nije bila namera“, izjavljuje Katajama. „Ja samo želim da predstavim iskustva koja doživljavam putem svog tela.“

Žene umetnice, njih ukupno 26, predstavljaju svoje zemlje u paviljonima Velike Britanije, Francuske, Nemačke, Austrije, Tajvana, Koreje, Estonije, Škotske, Irske, Danske, Gruzije, Portugalije, Islanda i Pakistana, koji se prvi put u nacionalnoj selekciji predstavlja na Bijenalu. Žene predstavljaju svoje radove i u okviru zajedničkih, uslovno govoreći „muško-žen-skih“, postavki u nacionalnim paviljonima Južne Afrike, Zimbabvea i Holandije.

Tokom vernisaža, najviše pažnje posetilaca privlačili su Paviljon Francuske, u kojem izlaže Lora Provo (Laure Prouvost) i Velike Britanije u kojem se predstavlja Ketil Vilks (Cathy Wilkes), što nije posebno iznenađenje jer je, tokom poslednje deкаде, jednak broj umetnika i umetnica predstavljao ovu ostrvsku zemlju.

Na eskapističko putovanje prožeto realnošću, onirizmom i utopijom, u Paviljonu Francuske, poziva dobitnica Tarnerove nagrade postavljajući pitanja ko smo, odakle dolazimo i kuda idemo. Provo, koja živi i radi u Londonu, 2013. godine je nagrađena Tarnerovom nagradom za film *Wantee*, inspirisan umetnošću Kurta Švitera (Schwitters) koji istražuje problematiku realnog i fiktivnog.

„Sviđa mi se ideja da svako kreira sopstvenu viziju svega što vidi... ličnu priču, čak i iz veoma apstraktnih slika“, izjavila je britanskim medijima, dodajući da „nesporazumi koje može da izazove neki rad dodatno podstiču maštu.“

Rituale svakodnevice, te pojmove dematerijalizacije i odsustva, u Paviljonu Velike Britanije, tematizuje Ketil Vilks, umetnica rođena u Belfastu koja živi i stvara u Glazgovu, nominovana još 2008. godine za Tarnerovu nagradu, dobitnica Nagrade „Marija Lasing“ u 2017. Baveći se izolacijom, gubicima, razmišljajući o ljubavi, te o odnosu života i smrti, eksperimentišući sa različitim vrstama medija i materijala, autorka predstavlja različite predmete: slike i posuđe raspoređene po belim zidovima, staklenu činiju na polici, čipku na stolu, ruku u posudi za pranje sudova, dislocirana tela, žensku figuru u zelenoj haljini, a bez ruku, sa nečim što podseća na glavu, jednako mrtve gipsane noge, nogu odvojenu od tela..., fragmentarne slike ispunjene tajnama, prošlim životom i smrću. Ostatak nečega što je bilo ili je moglo biti. Odsustvo i prazninu.

U Paviljonu Austrije, na čijoj se fasadi nalazi natpis *Discordo Ergo Sum* (*Ne slažem se, dakle postojim*) umetnice i feministkinje, Renate Bertlmanova, inače parafraza izreke *Cogito Ergo Sum*, prvi put u istoriji nacionalnog predstavljanja, samostalno izlaže jedna žena. Umetnica, koja se još od 70-ih, poput sunarodnice, VALIE EXPORT, bavi subverzijom i provokacijom logocentričnog diskursa, uticala je na promenu kulturološke paradigme, destabilizaciju nametnutih stereotipa i androcentričnog koncepta. Bertlman je na Bijenalu izlo-

žila instalaciju od 312 ručno izrađenih staklenih ruža sa Murana iz kojih se naziru oštra sečiva – referenca na nepomirljive društvene strukture i odnose.

U Nemačkom paviljonu se predstavlja Natascha Sadr Haghighian, koja tokom trajanja Bijenala prisvaja pseudonim Natascha Süder Happelmann – kompjuterski generisanu kombinaciju pogrešno napisanih varijanti njenog imena i prezimena kojom je, tokom tridesetogodišnje korespondencije „izbrisano“ njeno iransko poreklo. Umetnica, na čijoj se stranici na Vikipediji mogu pronaći svesno kontradiktorni podaci: da je rođena „u Budimpešti 1987, Minhenu 1979, Teheranu 1967. i Londonu 1966. godine“, na pres-konferenciji i zvaničnom otvaranju Paviljona lice je sakrivala iza maske.

O odsustvu empatije i globalnim problemima govori i ovogodišnji laureat u nacionalnoj selekciji, Paviljon Litvanije, pretvoren u veštačku peščanu plažu sa „turistima“ koji uživaju u dokolici i „suncu“. Može nam se učiniti da posetioci sa galerije, voajerski, posmatraju bezbrižne, gotovo romantične scene: ljudi se izležavaju na plaži, pevaju arije, čitaju knjige, surfuju po internetu, deca grade kule u pesku, pas laje. Ali „opera na plaži“ rezultat je promišljenog koncepta koji sažima iskustva vizuelne umetnosti, teatra i muzike (autorke su: rediteljka Rugilė Barzdžiukaitė, spisateljica Vaiva Grainytė i kompozitorka Lina Lapelytė) i koji se, uz odsustvo didaktičnog jezika, bavi klimatskim promenama. Kolaborativni projekat, *Sunce i more*, koji uključuje i učešće publike, govori o ljudskoj lenjosti „koja će nas dovesti do kraja sveta“, o tome kako se „savremene krize lako razvijaju, tiho poput pop pesme“. Jer „na sceni“ ne reaguje niko dok se nižu narativi različite sadržine: od trivijalnih do suštinskih, od planova za odmor do ekoloških katastrofa, jedna se žena u pesmi žali da niko ne čisti smeće, mladić tuguje jer na Božić ne pada снег...

Korejske umetnice (Hwayeon Nam, siren sun-soung jung, Jane Jin Kaisen) u nacionalnom paviljonu izlažu projekat pod nazivom *History has failed us, but no matter* u kojem se bave se univerzalnim temama i odnosom tradicije i savremenosti dok predstavnica Škotske, Britanka Šarlot Prodžer (Charlotte Prodger), prošlogodišnja dobitnica Tarnerove nagrade, kroz autobiografski diskurs govori o problemima samoodređenja, *Drugosti*, izolaciji, separaciji i kvir identitetu.

Kustos Tajvanskog paviljona španski filozof, pisac i kustos, Paul B. Preciado, teoretičar roda i seksualnosti, predstavlja multimedijalni sajt-specifik projekat autorke po imenu Shu Lea Cheang. Ova umetnica i režiserka rođena na Tajvanu, koja nakon dve decenije života u NJujorku, trenutno živi u Parizu, radom koji je inspirisan prostorom u kojem je smešten paviljon Tajvana, a koji je u 16. veku bio tamnica, propituje načine na koje moderne tehnologije komunikacije i nadzora oblikuju naše identitete, te demonstrira potrebu za ukidanjem prepreka u društvu, politici i ekonomiji.

Postavka dansko-palestinske umetnice (Larissa Sansour, *Heirloom*) u Nacionalnom paviljonu Danske, sa temom egzila, kolektivne memorije i nasleđenih traumatičnih iskustava, sastavljena od naučnofantastičnog filma, skulpturalne instalacije i arhitektonske intervencije, poziva posetioce „u mračan svemir“, dok u Švajcarskom paviljonu berlinski duo (Pauline Boundry, Renate Lorenz), kritikujući međunarodnu politiku koja se sve više zatvara prema *Drugačijem*, propituje norme koje upravljaju reprezentacijama naših identiteta u društvu, upućujući na identitete koji nisu zasnovani na binarnim opozicijama.

Kroz različitu upotrebu materijala i skulpturalnih formi, Eva Rotšild (Eva Rothschild) u Irskom paviljonu u Arsenalima, propituje aktuelne političke i ekološke probleme – rezultat klime globalne nesigurnosti. U Paviljonu Estonije, Kris Lemsalu, estonska umetnica sa sedištem u Beču i Talinu, prepoznatljiva što pažnju javnosti privlači neobičnim kostimima i šminkom, bavi se trima arhetipskim temama: rađanjem, životom i smrću, dok je u Paviljonu Islanda, na ostrvu Đudeka, izložena sajt-spacifik instalacija Hrafnhildur Arnardóttir (Hrafnhildur Arnardóttir aka Shoplifter). Instalacija u formi ogromne pećurke načinjena je od veštačke, fluorescentne kose, a upotpunjuje je zvuk islandskog hevi-metal benda *HAM*. Načinivši od venecijanskog skladišta „divovsku psihodeličnu krznenu pećinu“ koja reprodukuje organske oblike, Hrafnhildur posetioce poziva na povratak prirodi i rekonekciju sa svojim iskonskim bićem.

Sa idejom da „nije najvažnije ono što je izloženo, već način na koji publika može iskoristiti iskustvo viđenog kako bi se suprotstavila svakodnevici menjajući način razmišljanja i svoj pogled na svet“ kustoski koncept ovogodišnjeg Bijenala nastoji da podstakne kritičku recepciju i razmišljanje „o relacijama među pojmovima koje nismo navikli da vidimo u vezi“. Otuda, valjda, i *Misleća glava* Lare Favareto koja se u vidu *magle* širi sa fasade Centralne postavke. Jer, kako to Ralf Rugof primećuje: „Umetnost ne može zaustaviti uspon nacionalističkih pokreta i autoritarnih vlada u različitim delovima sveta, niti može ublažiti tragičnu sudbinu raseljenih naroda, ali na indirektan način možda može biti neka vrsta vodiča kako živeti i razmišljati u tim 'zanimljivim vremenima'.“